

تحقیق چیست : تنویر جایگاه طرح پژوهش و مراحل عملی تهیه و تدوین آن در فرآیند تحقیقات علوم انسانی

تمایل به مطالعه^۱ و گزارش نویسی^۲، و کاربرد مترادف دو مفهوم مطالعه و تحقیق^۳ به گونه ای شایع و متداول شده است که بندرت می توان در میان انبوه مطالعات باصطلاح «تحقیقی» در حوزه علوم انسانی، به یک تحقیق علمی بست یافت. بیشتر آنکه، روند روبه تزايد استفاده از مفهوم مطالعه به جای تحقیق در مؤسسات دولتی و خصوصی که دارای ماهیت تحقیقاتی می باشند؛ موجب شده است که این مؤسسات مشروط تحقیقاتی، حتی در نام گذاری دقت لازم را به کار نگرفته و با عناوین مؤسسات مطالعاتی که دارای ساختار و عملکردی کاملاً متفاوت با مؤسسات تحقیقاتی می باشند، فعالیت نمایند.

از سوی دیگر تصور رایج در معادل قرار دادن مفهوم تحقیق با آیین نگارش^۴ آنچنان موجبات اغتشاش و آشفتگی ذهن پژوهشگران مبتدی را فراهم آورده

* استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

1- Study

2- Report Writing

3- Research

۴- آیین نگارش شامل رعایت قواعد دستوری، استفاده بجا از نشانه ها یا سجاوندی، تنظیم عناوین، اصول استفاده از منابع و مأخذ (انتخاب مناسب نقل و قولهای مستقیم و غیر مستقیم) با ذکر منابع در پاورقی و تنظیم کتابنامه ها است. جهت مطالعه بیشتر در شیوه نگارش رجوع شود به: ←

است که دانشجویان در مرحله فارغ التحصیلی، بدون آشنایی با مفاهیم و حداقل پیش نیازهای يك تحقيق علمي، مبادرت به نوشتن رساله يا پايان نامه دکتری نموده؛ و کميته فارغ التحصیلی با آگاهی بر اینکه نمی توان از کاندیداهای فارغ التحصیلی يك تحقيق علمي رضایت بخش مطالبه نمود؛ نهایتاً در برابر این گونه مطالعات و گزارش نویسی دانشجویان تسلیم، و فارغ التحصیلان با چنین ابزار ناقصی وارد بازار فعالیتهای تحقیقاتی در جامعه می شوند. به طوری که در نهایت فارغ التحصیلان به لحاظ عدم کارآیی نسبت به وظایف محوله تحقیقاتی، با مسئله ابهام شغلی مواجه و بدون هیچ گونه افتخار یا رضایت خاطر به سالهایی که در دانشگاه گذرانده اند، با ناخشنودی می نگرند.

اگر به چنین دانشجویانی آموخته می شد که جمع آوری اطلاعات و انتقال آن از يك محل به محل دیگر حتی با ذکر مشخصات کامل منابع يك هدف نبوده؛ و یا اینکه هیچ يك از مراحل جمع آوری، طبقه بندی، و حتی تطبیق دانسته ها^۵ در حقیقت يك تحقيق نمی باشد؛ احتمالاً نگرش به ضرورت و کاربرد تحقیقات علوم انسانی در جهت حل مشکلات و معضلات و یا پیش بینی رخدادهای احتمالی در جامعه با شك و تردید همراه نبود، و همانند سایر کشورهای پیشرفته صنعتی، در کشورهای در حال توسعه نیز بودجه تحقیقات در علوم انسانی همواره رو به افزایش می بود.

وزارت فرهنگ و آموزش عالی، اصول گزارش نویسی: راهنمای نوشتن گزارشهای علمی و اداری (تهران: مرکز اسناد و مدارك علمی ایران، ۱۳۶۶).
 فریدون بدره ای، روش نوشتن پانویس و کتابنامه در نوشته های تحقیقی (تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۹).
 واحد هماهنگی تحقیقات، شیوه نامه نگارش رساله های تحقیقی (تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، ۱۳۶۶).

Also see, kate L. Turabian, *A Manual for Writers of Term Papers, Theses and Dissertations*, Fourth Edition. (Chicago: The University of Chicago Press, 1973).

با طرح این مسئله هدف از ارائه این مقاله تأسیس یک چارچوب علمی تجربی جهت تجزیه و تحلیل در مفاهیم تحقیق، با تمرکز بر اجزای متشکله آن: روش علمی^۶، روشهای تحقیق^۷ و ابزار تحقیق است. از اهداف ویژه این مقاله، تنویر جایگاه طرح پژوهش و مراحل عملی تهیه و تدوین آن در فرایند تحقیقات علوم انسانی است. از این رو تحلیل عناوین ذیل به ترتیب از نظر خواننده خواهد گذشت:

الف- مطالعه «تحقیق» نیست!

ب- تحقیق چیست؟

۱- روش علمی: حوزه فکری- اندیشه ای قیاس، حوزه علمی- تجربی استقراء

۲- روشهای تحقیق

۳- ابزار تحقیق

ج- طرح پژوهش چیست؟

- مراحل عملی تهیه و تدوین طرح پژوهش در فرایند تحقیقات علوم انسانی

الف- مطالعه «تحقیق» نیست!

برای اینکه بیشتر با معنای علمی تحقیق آشنا شویم، با پرسش «چه فرایندی یک تحقیق نیست»؟، شروع می کنیم. متأسفانه تصور رایج در مورد تحقیق این است که صرفاً با گردآوری اطلاعات و احتمالاً قرار دادن آنها در کنار یکدیگر و نگاه کردن به آنها عمل تحقیق انجام شده است؛ در صورتیکه چنین فرایندی فقط رونویسی و نقل اطلاعات از منابع دیگر است. در واقع این یک جریان انتقال داده ها از منابع دیگر با توجه به شیوه نگارش است که در نگرشی غیر حرفه ای به غلط آن را مترادف با مقاله تحقیقی^۸، گزارش تحقیقی^۹ یا اسناد تحقیقی^{۱۰} تعبیر می نمایند. بنا به تعریف، مطالعه عبارت است از: «اطلاع یافتن از چیزی یا ادامه نظر در آن، خواندن کتاب یا نوشته

6- Scientific Method.

7- Methods of Research.

8- Research Paper.

9- Research Report.

10- Research Document.

دیگر و دقت کردن در آن».^{۱۱} از سوی دیگر تحقیق در تعریف لغوی آن عبارت است از: «به حقیقت امری رسیدگی کردن، رسیدگی و بازجویی کردن».^{۱۲} بدین ترتیب ملاحظه می شود که مفاهیم «مطالعه» و «تحقیق» نه تنها مترادف نبوده، بلکه دارای تفاوت‌های عمده ساختاری و عملکردی می باشند. پاسخ به پرسش فوق الذکر برای کسانی که تحقیق را با معانی مرسوم و اصطلاحی آن، مانند آیین نگارش، طرز تهیه و نوشتن رساله یا پایان نامه، یا گزارش نویسی مترادف می دانند، احتمالاً نقطه عطفی همراه با تعجب در طرز تفکر آنان نسبت به مفاهیم تحقیق خواهد بود. دلیل این تعجب را می توان در تعبیر واژه تحقیق و اشارات ضمنی و متعدد آن با مطالعه دانست که توسط غیر اهل فن به پژوهشگران مبتدی القاء شده است و اثرات زیان بار آن را به وضوح می توان در ارائه تحقیقات تحریف شده در کشورهای در حال توسعه، و سهم بسیار جزئی این کشورها در ارائه تحقیقات ناب، مشاهده نمود.^{۱۳} برای تبیین قضیه به مثالهای ذیل توجه کنید.

پژوهشگر علوم سیاسی در متون درسی مربوط به توسعه سیاسی و توسعه اقتصادی می خواند که اندیشمندان برجسته علوم سیاسی پس از سالها تحقیق، توسعه سیاسی را با توسعه اقتصادی مرتبط می دانند. در نتیجه این محقق به تصور انجام يك تحقیق جدی و اصیل تشویق می شود که با جمع آوری شاخصهای توسعه سیاسی و توسعه اقتصادی و نیز تهیه جدولها و نمودارهایی به طبقه بندی کشورهای مورد «تحقیق»، بر حسب توزیع

۱۱- حسن عمید، فرهنگ فارسی عمید، (تهران: موسسه انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۲)، ص ۵۴۶.

۱۲- همان، ص ۱۸۸.

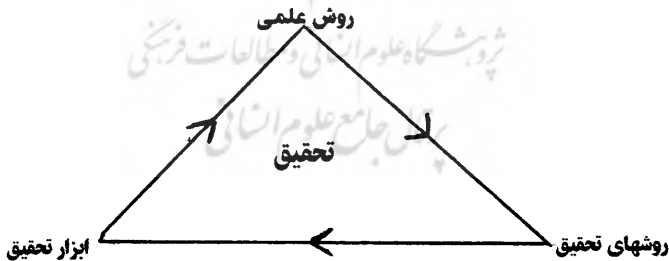
۱۳- گروه مطالعات بازسازی اقتصادی در کشور برزیل، اعمال مطالعات سستکاری شده باصطلاح «تحقیقی» را توسط مقامات سیاسی- اقتصادی این کشور، از عوامل مهم مقروض شدن برزیل (مقروض ترین کشور جهان) می داند. این مطالب بحث اخلاق را در تحقیقات مطرح می نماید که موضوعی قابل تأمل در تحقیقات علوم اجتماعی محسوب می شود.

شاخصهای توسعه سیاسی و توسعه اقتصادی مبادرت کند. در مثالی دیگر، پژوهشگر اقتصادی با مطالعه تئوریهای تورم و اشتغال اقدام به جمع آوری داده ها، تورم قیمتها و شغل‌های کاذب از طریق مشاهده و مصاحبه با ذکر منابع می نماید؛ این محقق مدعی است که يك تحقيق انجام داده است. یا اینکه در مثال دیگر، پژوهشگر روابط بین الملل، با عنوان نقش نخبگان سیاسی در سیاست خارجی مبادرت به جمع آوری تصمیمات مهم نخبگان سیاسی در بحرانهای بین المللی سیاسی، اقتصادی، نظامی یا... نموده و با توجه به آیین نگارش و ذکر منابع نقل قول مستقیم و غیر مستقیم در پاورقیها و تهیه کتابنامه تصور می کند که يك تحقيق انجام داده است. به طوری که ملاحظه می شود، عمل جمع آوری داده ها و ذکر منابع آن در پاورقیها، حتی با معنای تحت اللفظی تحقیق مطابقت ندارد و صرفاً عمل انتقال داده ها از محلی به محل دیگر توسط محقق انجام گرفته است. این عمل انتقال داده ها کشف حقایق نبوده و به خواننده مطلب جدیدی ارائه نمی دهد؛ جز اینکه يك مطالعه دیگر تحت عنوان زرق و برق دار «تحقیق» بر مطالعات سابق افزوده شده است.

تحقیق نگرشی است جهت تشویق و ترغیب اهداف نهایی آن، که کشف واقعیات است. نگرش به دانسته ها يك هدف نبوده بلکه وسیله و مرحله کوچکی از فرایند تحقیق است. از آنجایی که يك پژوهش موفق فقط از طریق روش علمی (مراحل ساختمان تئوری، ارائه فرضیات و آزمون آن) و کاربرد روشهای تحقیق مناسب میسر خواهد بود، ملاحظه می شود که پویشهای مطالعه فوق الذکر واقعیتی را کشف ننموده اند، مگر جمع آوری داده های از قبل تعیین شده توسط محققین پیشین.

ب: تحقیق چیست؟

تحقیق فرایندی است کنترل شده که به صورت منظم و مدون برای تبیین و تشریح روابط یا تأثیرات احتمالی میان پدیده های مورد تحقیق با کاربرد روش علمی و روشهای تحقیق و استفاده از ابزار تحقیق انجام می شود. تبیین و تشریح روابط یا تأثیرات احتمالی میان پدیده های مورد تحقیق می تواند کلی، انتزاعی و ذهنی باشد که در جهت توسعه و گسترش نظریه ها از طریق کشف ویژگیهای عمومی و مشترک یا اصول کلی به کار می رود، این نوع تحقیقات را بنیادی^{۱۴} می نامند. از طرفی در تحقیقات کاربردی^{۱۵}، تبیین و تشریح روابط احتمالی میان پدیده های قابل لمس مورد نظر می باشد که با آزمون آن در موقعیتهای واقعی می توان به کشف حقایق دست یافت. صرف نظر از نوع تحقیق (بنیادی یا کاربردی)، پژوهش الزاماً دارای روابط مستدیر و دورانی متشکل از روش علمی، روشهای تحقیق و ابزار تحقیق (Research Tools) به شکل ذیل می باشد.

شکل (۱) اجزاء لاینفک و روابط دورانی تحقیق

نکته قابل تأمل در تحقیقات علمی این است که علی رغم تصور کلی که تحقیقات در حوزه های علوم انسانی و علوم طبیعی کاملاً مجزا و منفک می باشند، در تمامی این حوزه های علمی، تحقیقات در قالب همین مثلث روش علمی، روشهای تحقیق و ابزار تحقیق جای می گیرد. از این رو فرایند تحقیقات در حوزه های علوم انسانی و علوم طبیعی کاملاً یکسان بوده، یعنی توسط

روش علمی انجام می‌گیرد؛ فقط نگرش به دانسته‌های موضوع تحقیق و تجزیه و تحلیل آن نیازمند انتخاب روش تحقیق مناسب است. برای مثال، تحقیق در موضوع «عوامل افزایش سلولهای خونی» همان فرایند تحقیق را مطالبه می‌نماید که تحقیق در موضوع «عوامل تهدید ثبات سیستم سیاسی». با این استدلال که نحوه نگرش و تجزیه و تحلیل دانسته‌های خون در مثال فوق احتمالاً با انتخاب روش تحقیق تجربی - آزمایشگاهی همراه است؛ و نگرش و تجزیه و تحلیل دانسته‌های مربوط به عوامل تهدید ثبات سیستم سیاسی مستلزم روش همبستگی یا علی است.^{۱۶}

تحقیق دارای ویژگیهای مجزاً به شرح ذیل است:

۱- تحقیق با پرسشی که ذهن پژوهشگر را به خود مشغول داشته، شروع می‌شود. طرح سؤال اولین مرحله و پیشنیاز یک تحقیق موفق به شمار می‌رود. داشتن ذهن کنجکاو و نگرش به مسائل با پرسشهایی مانند چرا؟ یا علت چیست؟ می‌تواند مرحله آغازین یک تحقیق محسوب شود.

۲- شناسایی و طرح مسئله تحقیق توسط پژوهشگر به طور صریح و روشن، به دور از ابهامات و انشاء نویسی، با پرسشی شکل گرفته که دارای اهداف تحقیق است، از دیگر مشخصه‌های یک تحقیق به شمار می‌رود.

۳- تحقیق مستلزم ارائه طرح تحقیق است. پژوهش یک فرایند بدون جهت و بدون هدف نبوده، و مستلزم ارائه یک طرح پژوهش پویا و دقیق است که باید تمام مراحل تحقیق در آن طراحی و به طور سیستماتیک تعریف و ارائه شود.

این ویژگی همان مراحل تهیه و تدوین طرح پژوهش است که از اهداف

۱۶- برای مطالعه بیشتر در مقوله یکسان بودن فرایند تحقیق در علوم انسانی و علوم تجربی رجوع شود به:

بهروز نبوی. مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم اجتماعی (تهران: انتشارات فروردین، ۱۳۷۰)، ص ۲۱-۱. همچنین رجوع شود به «علوم تجربی و علوم انسانی» در کتاب بررسی روشهای تحقیق یابی در:

Earl R. Babbie, *Survey Research Methods* (Belmont, California: Wadsworth Publishing Company, 1973), pp. 23-38.

ویژه این مقاله عنوان شده و در صفحات آتی مفصلاً به شرح آن خواهیم پرداخت.

۴- تعیین و تشخیص مسائل فرعی در مسئله اصلی تحقیق از دیگر ویژگیهای مهم يك تحقیق است. رسیدگی به مسئله اصلی تحقیق عموماً از طریق تعیین و رسیدگی به مسائل فرعی آن امکان پذیر بوده، لذا در يك تحقیق حرفه ای شناخت مسائل فرعی موجود در مسئله اصلی تحقیق الزامی است. از آنجایی که برخی از پژوهشگران در ابتدا علاقمند به شناسایی مسائل فرعی در مسئله اصلی تحقیق نمی باشند، عموماً در مراحل انجام آن با تحقیقی سنگین و طاقت فرسا که احتمالاً نتایج ضعیفی در برخواهد داشت، مواجه خواهند شد. به طوری که در مواردی الزاماً در موضوع تحقیق یا اهداف آن تغییراتی را اعمال می نمایند که با آنچه در طرح تحقیق ارائه داده اند، متفاوت است. برای مثال می توان از مسائل فرعی در يك مسئله اصلی تحقیق امکانات دسترسی به منابع، یا عدم محدودیت در جمع آوری داده ها از طریق مشاهده، مصاحبه، پرسشنامه و یا امکانات مالی و لجستیکی و غیره را نام برد.

۵- جهت یابی در تحقیق صرفاً از طریق فرضیات ممکن است. پژوهشگر تنها از طریق ارائه فرضیات و آزمون آنها می تواند به کشف حقایق که هدف نهایی تحقیق است، دست یابد. از این رو تحقیق بدون ارائه فرضیه وجود خارجی ندارد. این مشخصه تحقیق (ارائه فرضیات) مربوط است به عنصر روش علمی (مراحل ساختمان تئوری) در مثلث شکل (۱).

۶- از دیگر ویژگیهای يك تحقیق علمی تحلیل دانسته های جمع آوری شده است. اهمیت دانسته ها در يك تحقیق مربوط است به چگونگی نگرش محقق به این دانسته ها که از طریق تعیین «روش تحقیق» مناسب انجام می شود. همان طوری که قبلاً اشاره شد، جمع آوری دانسته های موضوع تحقیق صرفاً يك مطالعه محسوب می شود. تجزیه و تحلیل و تفسیر این دانسته ها با کمک گرفتن از «روشهای تحقیق» است که پژوهشگر را همگام با روش علمی به کشف واقعیات هدایت می نماید. این ویژگی تحقیق همان بُعد «روشهای

تحقیق» در شکل (۱) مثلث دورانی (روشهای تحقیق، روش علمی و ابزار تحقیق) است.

۷- تحقیق یک پویش دورانی است که با پرسشی در ذهن پژوهشگر آغاز می شود و با بیان مسئله و اهداف آن، و تعیین و رسیدگی به مسائل فرعی در مسئله اصلی تحقیق، ارائه و آزمون فرضیات، در بُعد روش علمی شکل دورانی شماره (۱)، و تجزیه و تفسیر دانسته ها در بُعد روش تحقیق شکل (۱)، یک مسیر دورانی را می پیماید.^{۱۷}

۱- روش علمی: حوزه فکری- اندیشه ای قیاس، حوزه علمی- تجربی استقراء. بنا به تعریف هدف نهایی علم کشف واقعیات است و دستیابی به حقایق از دو روش منطق قیاسی^{۱۸} و استدلال استقرایی^{۱۹} انجام پذیر است.^{۲۰} در روش منطق قیاسی که به ارسطو نسبت داده می شود، تحقیق در پدیده ها با بهره گیری از علم منطق (کاربرد اصول و قواعدی که انسان را از خطای فکر محفوظ نماید) و بر مبنای اصولی کلی و مفروض و پذیرفته شده موسوم به «اصل متعارف»،^{۲۱} انجام می گیرد. این روش بیشتر به یک روش پنداری مشهود و از قبل تعیین شده معروف است که می توان بر اساس پدیده های پنداری کل، به نتیجه گیری جزء نست یافت (کل به جزء یا تئوری-بعد-تحقیق).^{۲۲} منطق این روش، آن

۱۷- برای مطالعه بیشتر در ویژگیهای تحقیق و سیر دورانی آن رجوع شود به: ریمون کیوی و لوک وان کامبنهود. روشهای تحقیق در علوم اجتماعی، ترجمه عبدالحسین نیک کهر (تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۷۰) ص ص ۲۸-۱۵. حیدر علی هومن، پایه های پژوهش در علوم رفتاری (تهران: نشر سلسله، ۱۳۶۸)، ص ص ۱۵-۵.

Also see: Paul D. Leedy, Practical Research (New York: Macmillan Publishing Co. Inc, 1980), pp. 4-8.

18- Deductive Logic

19- Inductive Reasoning

20- see, Earl Babbie, The Practice of social Science Research (Bemont, California: Wadsworth Publishing Company, 1983), pp. 41-48. Also, see, Paul Davidson Reynolds. A Primer in Theory Construction. (New York: The BOBBS-MERRILL Company, INC. 1971). pp. 144-151.

21- Axiom.

22- Theory- Then- Research.

است که حالات خاص پدیده مورد تحقیق A، B، یا ...، مراحل مشخص از یک قانون کلی است که با توجه به «اصل متعارف» و استنتاج از آن (قیاس) به نتیجه^{۲۳} (تئورم) خواهیم رسید. رفیع پور در بحث تئوری سازی عنوان می‌دارد که: «تئوریاها از طریق استقراء (Inductive) به دست نمی‌آیند. و لذا بحث روی تئوریاها ی قیاسی (Deductive) متمرکز و ...»^{۲۴} می‌شود. وی در همین راستا عنصر اساسی تئوری را قانون تعریف نموده که عبارت است از:

گفتاری که بیانگر رابطه علت و معلولی بین دو پدیده است. اما همین مفهوم نیز از دیدگاه‌های مختلف به صورت نسبتاً متفاوتی تعبیر می‌شود. از نظر تجربه‌گرایان رابطه علت و معلولی مذکور از طریق استقراء (Inductive) بدست می‌آید و اثبات شده تلقی می‌گردد، اما در دانش شناسی نوین این پندار مردود شناخته شده و قانون با مشخصات زیر تعریف می‌شود:

۱- از نظر زمان و مکان نامحدود

۲- دارای تعداد مفعول‌های نامحدود

۳- به صورت جمله: اگر... پس... (ویا: هرچه بیشتر/کمتر... پس بیشتر/کمتر...) بوده تا رابطه متغیرها با یکدیگر مشخص شود [بدین ترتیب که در قسمت «اگر...» متغیر ناوابسته (علت) و در قسمت «پس» متغیر وابسته (معلول) می‌آید].^{۲۵}

از طرفی رفیع پور «اصل متعارف» را گفتاری فرضیه‌ای می‌داند که:

از سوی دانشمندان-بدون اینکه الزاماً اثبات شده باشد، بلکه فقط به دلیل آنکه معقول به نظر می‌رسد-پذیرفته شده و به عنوان سرمنشأ و بنیان در یک نظام و زنجیره اشتقاق قیاسی قرار می‌گیرد تا از آن (ها) بر مبنای ضوابطی، گفتارهای دیگری استنتاج شود... و آنچه که از اکزیوم‌ها (اصل متعارفها) استنتاج می‌گردد، تئورم (Theorem) یا نتیجه خوانده می‌شود.^{۲۶}

23- Theorem.

۲۴- فرامرز رفیع پور. کندو کاوها و پنداشته‌ها (تهران: شرکت سهامی

انتشار، ۱۳۶۰)، ص ۱۰۲.

۲۵- همان، ص ۹۹.

۲۶- همان، ص ۱۰۲.

به طوری که ملاحظه می شود، در روش منطق قیاسی آنچه که از اصل متعارف استنتاج می شود (تئوری یا نتیجه)، اشتقاقی است از قانون پنداری از قبل تعیین شده که می توان آن را به شرح ذیل در فرایند تحقیقات قیاسی ترسیم نمود.

روش منطق قیاسی ← قانون ← اصل متعارف ← نتیجه
قانون-بعد-تحقیق ← Law ← Axiom ← Theorem

این روش منطق (تئوری-بعد-تحقیق) متعاقباً به طور صریح و آشکار توسط کارل پوپر توسعه و گسترش یافت.^{۲۷} به طوری که پوپر «مرحله (کشف و استدلال) را با روشی سقراطی بررسی می کند... و پس از تاکید بر روی کشف مسئله یا فرضیه به صورت قیاسی (Deductive) در رابطه بین آگاهی و ناآگاهی، به دو اصل اساسی حقیقت «رد» یا «ابطال» یعنی بخش انتقادی تئوری می پردازد.^{۲۸}

کاربرد روش منطق قیاس را می توان در حوزه های فکری- اندیشه ای معاصر و «اصل متعارف» آن را به شرح ذیل تحلیل نمود:

۱- حوزه فکری- اندیشه ای ماتریالیسم دیالکتیک مارکسیسم- لنینیسم توسط کارل مارکس و فردریک انگلس پایه ریزی شد و توسط پیروان این حوزه فکری مانند کائوتسکی، لوکزامبورگ، تروتسکی، لنین و استالین توسعه و گسترش یافت. تا قبل از شکست فاحش سوسیالیزم و فروپاشی بلوک شرق، این حوزه فکری طرفداران قابل ملاحظه ای در میان روشنفکران کشورهای در حال توسعه بویژه امریکای لاتین داشت؛ به طوری که کلیه تحقیقات بر مبنای

27- Reynolds, op. cit, pp. 144-145.

۲۸- رفیع پور، پیشین، ص ۶۶-۶۵، همچنین مراجعه شود به:

ک. ر. پوپر، حدس ها و ابطالها. ترجمه احمد آرام، (تهران: شرکت سهامی انتشار ۱۳۶۳).

کارل ر. پوپر، «دیالکتیک چیست»؟ ترجمه صادق لاریجانی در تحریر نواز: نقدی و درآمدی بر تضاد دیالکتیکی؛ عبدالکریم سروش. (تهران: انتشارات یاران، ۱۳۶۱، ص ۳۵۴-۳۲۷).

روش قیاسی و «اصل متعارف» ماتریالیسم یا مادیات که به عنوان عامل تعیین کننده در تبیین روابط علی، در این تحقیقات بنیادی محسوب می شود، قرار داشت. ۲۹

۲- از دیگر حوزه های فکری- اندیشه ای معاصر که تقابل به تحقیق در آن به روش منطق قیاسی معمول است، حوزه فکری-اندیشه ای دیالکتیک-انتقادی است که تجدید نظری در افکار انگلس و مارکس است و توسط ماکس هورک- هایمر پایه گذاری شده و سپس با پیوستن اندیشمندانی مانند تئودور آدرنو، هربرت مارکوزه و یورگن هابرماس، و با تأسیس مکتب فرانکفورت به جذب طرفداران روشنفکر در اروپا و امریکای لاتین پرداخته است. فعالیتهای تحقیقاتی بنیادی این حوزه فکری بر محور «اصل متعارف» تفکر دیالکتیک-انتقادی برای بیان علل نارضایتیها در جامعه به روش منطق (دیالکتیک) قیاسی است. ۳۰

اگر چه تحقیق به روش منطق قیاسی در حوزه های فکری- اندیشه ای فوق الذکر می تواند به نتایج قانع کننده ای بینجامد، لیکن به لحاظ تأکید و تمرکز بر «اصل متعارف» و از پیش تعیین شده در این دیدگاهها و همچنین به لحاظ محدودیت «اصل متعارف» در زمینه های مشاهده ای و تجربه ای، میزان ذهنی گرایی محقق افزایش یافته، و به واسطه عدم تطابق با واقعیتها می تواند به تغییرات و نتایج اشتباه آمیزی هم منجر شود؛ و زمانی هم که در «اصل متعارف» شک و تردید حاصل شود، قانون زیر سؤال می رود. مانند حوزه فکری- اندیشه ای مارکسیسم لنینیسم پس از فروپاشی سوسیالیسم در اتحاد شوروی سابق و اروپای شرقی.

۲۹- برای مطالعه بیشتر در حوزه فکری- اندیشه ای ماتریالیسم دیالکتیک مارکسیسم لنینیسم رجوع شود به: رفیع پور، پیشین، ص ۵۸-۴۵.

۳۰- برای مطالعه بیشتر در حوزه فکری- اندیشه ای دیالکتیک انتقادی رجوع شود به: همان، ص ۶۸-۵۹، همچنین برای مطالعه سایر حوزه های فکری- اندیشه ای معاصر رجوع شود به همین منبع ص ۷۹-۳۵.

روش دیگری که برای کشف مسائل انسان کاربرد فوق العاده مؤثری دارد، روش استدلال استقرایی است که بر مبنای روش علمی (مشاهده و تجربه)، قابلیت بسیار چشمگیری را در تحقیقات کاربردی موفق ارائه نموده است. روش استدلال استقرایی علی رغم روش منطق قیاسی با یک «اصل متعارف» و کلی شروع نشده، بلکه مبتنی بر مشاهده و تجربه در پدیده های مورد تحقیق است. به طوری که در این روش به مشاهده بیش از «اصل متعارف» اهمیت داده شده، و استدلال می شود که تفکر و اندیشه نباید جانشین مشاهده و تجربه گردد.^{۳۱}

روش استدلال استقرایی پس از نهضت فرهنگی اروپا (رنسانس) توسط دانشمندانی چون کپرنیک، گالیله و نیوتن ابداع شد و متعاقباً حوزه علمی تجربه گرایی از این روش نشأت گرفته و اندیشمندانی مانند فرانسیس بیکن، توماس هابز، جان لاک، دیوید هیوم، جان استوارت میل، و برتراند راسل هر یک سهم بسزائی در تبیین و تشریح آن داشته اند.^{۳۲} راسل روش علمی را مشتمل بر سه مرحله اساسی و مرتبط به شرح ذیل می داند: «نخست بررسی حقایق معنادار، دوم پرداختن فرضیه ای که در صورت صحت، برای توجیه این حقایق بسنده خواهد بود، و سوم استنباط نتایجی از این فرضیه، که به طریق مشاهده قابل آزمون باشد».^{۳۳}

در این طبقه بندی، راسل همه قوانین علمی را متکی به روش «استقرایی» دانسته و روش علمی را مشتمل بر پدیده های قابل مشاهده و

31- For Further Study see : M. Margaret Conway , Frank B, Feigert, "Scientific Method" in Political Analysis: An Introduction (Boston: Allyn and Bacon, inc., 1972), pp. 19-29.

۳۲- جهت مطالعه بیشتر رجوع شود به «پیشگامان روش علمی» در:

قاسم افتخاری. پیوست پلی کپی درس روش تحقیق در علوم سیاسی (الف) (انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی، نیمسال اول سال تحصیلی ۷۳-۷۲)، ص ۵۸-۴۲.

۳۳- برتراند راسل، جهان بینی علمی. ترجمه منوچهر بزرگمهر. (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۴۸)، ص ۲۶.

آزمون می‌داند که بر حقایق جزئی استوار است.

متعاقباً، کاربرد روش علمی (استقراء) در ایالات متحده امریکا تحت عنوان حوزه علمی تجربی رفتار گرایی^{۳۴} با اندیشمندانی مانند آرتور بنتلی، چارلز مریام، هارولد لاسول، ر.ک. مرتون، تالکوت پارسونز و... تحول عظیمی را در تحقیقات علوم اجتماعی ایجاد نمود. استدلال حوزه علمی تجربی رفتار گرایی این است که عینیت^{۳۵} در تحقیقات ملاک است و محقق نباید با قضاوت‌های ذهنی^{۳۶} و پیشداوریهای^{۳۷} متکی به «اصل متعارف» و ارزشی به تحقیق بپردازد؛ بلکه قضاوت‌های مبتنی بر آزمایش و تجربه باید ملاک عمل باشند.^{۳۸} بیشتر آنکه حوزه علمی تجربی رفتار گرایی با تأکید بر آزمون و تجربه، روش استقرایی را به عنوان یک روش علمی جایگزین روش قیاسی نموده و برای دستیابی به قانون علمی مراحل استدلال استقرایی را انتخاب کرده است. پژوهشگر در مراحل استدلال استقرایی با مشاهده واقعیتها و ارائه فرضیاتی جهت توجیه این واقعیات و آزمون فرضیات جهت دستیابی به نتایج مستدل به تئوری دست می‌یابد (جزء به کل یا تحقیق-بعد-تئوری).^{۳۹} روابط متقابل از پایین به بالا و رابطه جزء به کل را در روش استدلال

34- Behavioralism/ Scientific Method.

35- Objectivity.

36- Subjectivity.

37- prejudice.

۳۸- در اواخر دهه ۱۹۶۰ طرفداران سنت گرایی با طرح این پرسش که نمی‌توان به صورت عینی (Value Free) به پدیده‌های مورد تحقیق نگریست، نهضت فرا-رفتارگرایی را در مقابل مکتب رفتار گرایی مطرح نمودند که سرانجام این مباحثات در دهه‌های بعد به نفع رفتارگرایی خاتمه یافت. جهت مطالعه بیشتر رجوع شود به «رفتارگرایی در روابط بین الملل: علل پیدایش و محتوای آن» و «فرا رفتارگرایی: محصول تقابل روش میان سنت گرایان و رفتار گرایان در:

محمود سریع‌العلم سیرروش و پژوهش در رشته روابط بین الملل (تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۱)، صص ۹۲-۴۷.

39-see: "Research- Then- Theory", in Reynolds, op.cit., pp.140-144.

استقرایی می توان به شرح ذیل ترسیم نمود:

داده مبتنی بر مشاهده ← حدسیات و گمانه ها ← پیشنهادات
 ← فرضیات ← آزمون فرضیات ← تئوری ← قانون.^{۴۰}

در مقام مقایسه، استدلالی را که تجربه گرایان عنوان می دارند، این است که همه قوانین علمی متکی به روش استقراء هستند. از سوی دیگر عقلگرایان (قیاسیون) عنوان می کنند که خود روش استقراء به عنوان یک پویا استدلالی مورد تردید و در مواردی غیر قابل اطمینان است. زیرا ما در صورتی می توانیم از صحت فرضیات خود مطمئن باشیم که بتوانیم آنها را به طور «جامع و کامل» بدون در نظر گرفتن محدودیت زمانی و مکانی تعمیم دهیم.^{۴۱} در پاسخ به این انتقاد، طرفداران روش علمی تجربی رفتارگرایی به تئوریهای بابرده کوتاه^{۴۲} و برده متوسط^{۴۳} استناد می کنند که علی رغم ویژگی تئوریهای بزرگ^{۴۴} که باید جامع و کامل، بدون محدودیت زمانی و مکانی تعمیم پذیر باشند؛ تئوریهایی که از طریق روش استقراء به دست می آیند (تئوریهای با برده کوچک و متوسط)، در شرایط همگن^{۴۵} و با ثابت نگه داشتن شرایط آزمون و متغیرها، می توانند احتمال وقوع پدیده های مشابه را

۴۰- جهت یک مطالعه تحلیلی در روشهای استقراء و قیاس در ساختمان تئوری

رجوع شود به:

Earl Babbie, *The Practice of Social Research*, op.cit., pp.26-48.

همچنین جهت مطالعه در ترکیب روشهای قیاس و استقراء رجوع شود به:

Reynolds, in "Composite Approach" op.cit., pp, 154-156.

۴۱- رجوع شود به: روش قیاسی و مشخصات قانون در ابتدای همین مبحث.

42- Narrow gage Theory.

43- Middle range Theory.

44- Grand Theory.

۴۵- منظور از شرایط همگن، پرادایم شرایط متد مقایسه ای در ساختمان تئوری

است که عبارت است از:

الف- دسته بندی موارد قابل مقایسه (To Classify Comparable Cases).

ب- مقایسه در داخل دسته بندیها (To Compare within the Classes).

←

جهت مطالعه بیشتر رجوع شود به:

پیش بینی کنند. برای مثال، اگر علل وقوع انقلاب اسلامی به روش علمی تجربی تحقیق شود، می توان نتایج و یافته های این تحقیق را جهت پیش بینی بروز انقلاب اسلامی در سایر کشورهای «اسلامی» که دارای همان شرایط ثابت و متغیرهای مشابه می باشند، تعمیم داد. بیشتر آنکه علی رغم گرایش که حوزه فکری-اندیشه ای قیاس به تئوریهای با برد بزرگ دارد، در حال حاضر علوم اجتماعی به چنین تئوریهایی دست نیافته است؛ در حالیکه در حوزه علمی تجربی رفتار گرایی تئوریهای ارائه شده با برد کوچک و متوسط قابل ملاحظه است.

در نتیجه، در حالیکه حوزه های فکری-اندیشه ای قیاسی می کوشند تا میان واقعیات و عقل سازگاری ایجاد نمایند، پیشرفت علم و کشف واقعیات فقط بر مبنای مشاهده و آزمون و استدلال انجام پذیر است، نه در کاربرد منطق و باورهای فلسفی و اندیشه ای. از این رو، علم را نمی توان در چهارچوب قوانین عقلی محدود نمود. در این راستا می توان به شایع ترین تضاد مابین حوزه فکری-اندیشه ای قیاسی و حوزه علمی-تجربی استقرایی اشاره نمود. به طوری که حوزه فکری-اندیشه ای منطق قیاسی در کشورهای جهان سوم بویژه امریکای لاتین مرسوم بوده و به لحاظ تجربه های تلخ استعماری اندیشمندان آنها بیشتر مجذوب تحقیقات بنیادی و تئوریهای امپریالیسم و وابستگی می باشند، حوزه علمی تجربی استقرایی در کشورهای صنعتی پیشرفته بویژه امریکای شمالی، در جهت بهینه سازی جامعه همواره نقش نخستین را در ارائه تحقیقات علمی تجربی کاربردی ایفا می نماید. جدول شماره (۱) توزیع سهم حوزه های تحقیقاتی معاصر را در رهیافتهای قیاسی و علمی تجربی استقرایی نشان می دهد.

David Collier, " Synopsis of Lijphart", in Dankwart A. Rustow and Kenneth Jaul Erickson eds, *Political Dynamics: Global Research Perspective* (New York: Harper Collins Publisher, 1991). pp, 8-26.

جدول شماره (۱)

توزیع سهم حوزه های تحقیقاتی معاصر در رهیافتهای استقرایی و قیاسی

رهیافت	بنیانگذاران اولیه	حوزه های تحقیقاتی معاصر
استقراء	آرتور بنتلنی، هارولد لاسول، تالکوت پارسونز	علمی تجربی رفتار گرایی
قیاس	فردریک انگلس، کارل مارکس	ماتریالیسم دیالکتیک
قیاس	ماکس هورک هایمر، شنودور آدورنو، هربرت مارکوزه و مکتب فرانکفورت	دیالکتیک انتقادی
قیاس	کارل ریموند پوپر	عقلگرایی انتقادی
قیاس	ویلهلم دیلتای- ماکس وبر	استنباطی

۲- روشهای تحقیق: از دیگر عناصر متشکله یک پژوهش علمی روش تحقیق است که یکی از مراحل اصلی و جزء لاینفک یک تحقیق محسوب می شود. از طرفی، اغلب مشاهده می شود که پژوهشگران مبتدی چنان سرگرم و درگیر موارد جانبی موضوع مورد تحقیق می گردند که به روش کشف موضوع تحقیق که از اساسی ترین مراحل یک پژوهش به شمار می رود، با دیده اغماض می نگرند. بیشتر آنکه به لحاظ تکیه بر دیدگاههای فلسفی گوناگون، یک نابسامانی مسکوت در مقوله روش شناسی^{۴۶} احساس می شود که در نهایت اجماع نظر اهل فن را در این موضوع با مشکلات عدیده ای روبرو نموده؛ و در مواردی هم عملاً پرداختن به یک تحقیق علمی را غیر ممکن می سازد. با توجه به موارد بالا و اینکه مقوله روش شناختی موضوع این مقاله نمی باشد، در اینجا سعی نویسنده تعیین عواملی است که در انتخاب روش تحقیق به پژوهشگر کمک

می کنند. همچنین کوشش شده است که علی رغم اختلاف نظر در عناوین روشهای تحقیق،^{۴۷} یک رده بندی جامع و کاملی ارائه شود که بتوان انواع روشهای تحقیق را در آن گنجانید.

به طور کلی نحوه نگرش پژوهشگر به دانسته های جمع آوری شده در ارتباط با موضوع پژوهش را روش تحقیق می نامند. انتخاب روش تحقیق بستگی به ماهیت موضوع تحقیق، اهداف تحقیق، وسعت و دامنه تحقیق، و ماهیت دانسته های تحقیق دارد. نادری و سیف نراقی در «روشهای تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی» عنوان می دارند که:

بایستی بخاطر داشت که اساس پیدایش نام خاصی برای هر یک از این روشها، در واقع چگونگی بهره وری آنها از شاخصهای ذیل است. این شاخصها عبارتست از:

- الف- ماهیت موضوع تحقیق یا به عبارت ویژه تر ماهیت و کیفیت سئوالها و هدفهای مورد بررسی،
- ب- چگونگی وسعت دامنه و گستردگی موضوع تحقیق.
- ج- چگونگی روش گزینش نمونه،
- د- چگونگی روش جمع آوری اطلاعات،

ه - معیارهای اخلاقی و انسانی ناظر بر موضوع تحقیق.^{۴۸}

با توجه به مشخصه های فوق که هر یک به تنهایی یا ترکیب با یکدیگر می توانند در «تعیین روش تحقیق» به محقق کمک کنند، نادری و سیف نراقی به هشت روش تحقیق که در رده تحقیقات کاربردی قرار دارند؛ به شرح ذیل اشاره می نمایند:^{۴۹}

۴۷- لیدی، در بخش روش شناسی به اغتشاش و کاربرد واژه های مختلف در عناوین روش تحقیق که دارای فرایند یکسان می باشند، اشاره دارد. رجوع شود به:

Leedy, op.cit, p. 176.

۴۸- عزت ا...، نادری و مریم، سیف نراقی. روشهای تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی (تهران: دفتر تحقیقات انتشارات بدر، ۱۳۶۶)، ص ۶۰.

۴۹- جهت مطالعه بیشتر در تحلیل ویژگیها، محاسن و معایب هر یک از روشهای تحقیق فوق الذکر رجوع شود به: همان، ص ص ۱۰۵-۶۵.

- ۱- روش تحقیق تاریخی.
 ۲- روش تحقیق توصیفی.
 ۳- روش تحقیق تداومی و مقطعی.
 ۴- روش تحقیق موردی و زمینه ای.
 ۵- روش تحقیق همبستگی و همخوانی.
 ۶- روش تحقیق علی یا پس از وقوع.
 ۷- روش تحقیق تجربی حقیقی.
 ۸- روش تحقیق نیمه تجربی.
 جدول شماره (۲) خلاصه ای از ماهیت روشهای تحقیق و اهداف آن را نشان

می دهد. ۵۰

جدول شماره (۲) انواع روشهای تحقیق

نوع روش تحقیق	آنچه بیان می کند	هدف
تاریخی	چه بوده	تجزیه و تحلیل و تعبیر و تفسیر وقایع گذشته به منظور کشف ویژگیهای عمومی و مشترک که می تواند در درک و فهم بهتر آنها مفید باشد، و احتمالاً تا میزانی محدود وقایع مشابه را در آینده پیش بینی کند.
توصیفی	چه هست	توصیف، ضبط، تجزیه و تحلیل شرایط موجود، یا به عبارت دیگر توصیف منظم و مدون موقعیتی ویژه یا حوزه مورد علاقه به صورت واقعی و عینی است.
تداومی و مقطعی	چه خواهد بود	بررسی چگونگی مراحل رشد، یا تغییرات آنها در نتیجه گذشت زمان است.
موردی و زمینه ای	چه هست	مطالعه و بررسی وسیعی از موقعیت قبلی و فعلی یا از کنش و واکنشهای يك واحد از اجتماع یا يك فرد، یا يك گروه است.

<p>بررسی میزان تغییرات يك يا چند عامل در اثر تغییرات يك يا چند عامل دیگر، از طریق به دست آوردن ضریب همبستگی است.</p>	<p>چه خواهد بود</p>	<p>همبستگی یا همخوانی</p>
<p>بررسی امکان روابط علت و معلولی از طریق مطالعه نتایج موجود و زمینه قبلی به امید یافتن علت عمل انجام شده است.</p>	<p>چرا چنین بوده</p>	<p>علی یا پس از وقوع</p>
<p>بررسی امکان وجود روابط علت و معلولی، از طریق آزمایش و به این شکل که يك يا چند گروه (به نام گروه تجربی) را تحت شرایط ویژه ای قرار داده و نتایج را با نتایج حاصل از يك يا چند گروه دیگر (به نام گروه گواه یا شاهد) که در آن شرایط خاص قرار نداشته اند، مقایسه کنیم.</p>	<p>چه خواهد بود</p>	<p>تجربی حقیقی</p>
<p>در این نوع روش تحقیقی هدف نزدیک شدن به تحقیق تجربی است. اما چون شرایط تجربه و تحقیق به نحوی است که کنترل یا دستکاری همه متغیرهای بازیگر در حوزه تحقیق مقدور نیست، آن را نیمه تجربی می نامند.</p>	<p>چه خواهد بود</p>	<p>نیمه تجربی</p>

از طرفی لیدی در «تحقیقات عملی»، با توجه به اختلاف نظر پژوهشگران، روشهای تحقیق را در چهار عنوان روش تاریخی^{۵۱}، روش بررسی توصیفی^{۵۲}، روش بررسی تحلیلی^{۵۳} و روش تجربی^{۵۴} رده بندی می کند.^{۵۵} استدلال لیدی این

51- The Historical Method.

52- The Discriptive Survey Method.

53- The Analytical Survey Method.

54- The Experimental Method.

55- Leedy, op.cit, p.85.

است که به لحاظ تنوع در نامهای روش تحقیق که دارای پویشهای مشابه می باشند، این رده بندی می تواند انواع مختلف روشهای تحقیق را در خود جای داده و از مناظره های روش شناختی که اغلب موجبات آشفتگی ذهنی و دلسردی محققین را فراهم می سازد، جلوگیری نماید. برای مثال روش پیش بینی^{۵۶} که به عنوان یک روش تحقیق مجزا توسط پژوهشگران به کار برده می شود؛ در رده بندی لیدی نوعی از تحلیل آماری است که تحت عنوان روش بررسی تحلیلی طبقه بندی می شود. وی روش تحقیق موردی را نیز به لحاظ اینکه رهیافتی است که تمام جوانب رفتاری موضوع مورد تحقیق را مورد مشاهده قرار می دهد، در رده روش بررسی توصیفی طبقه بندی می کند. روشهای تحقیق تداومی مقطعی، علی، همبستگی و یا آماری^{۵۷} را هم به نحوی در ذیل عنوانهای چهارگانه خود قرار می دهد.^{۵۸}

۳- ابزار تحقیق: همان طوری که قبلاً اشاره شد، تحقیق یک جستجوی سیستماتیک برای کشف حقایق است و یکی از عوامل مهمی که دستیابی به اهداف تحقیق را میسر می سازد، ابزار تحقیق است. لزوم دانش و آگاهی جهت استفاده از این ابزار از ضروریات یک تحقیق علمی محسوب می شود.

56- Predictive Method.

57- Ibid,p.176.

۵۸- جهت مطالعه و استدلالهای عمقی پیرامون روشهای تحقیق مذکور رجوع شود به: Leedy, Ibid, pp.84-166.

همچنین رجوع شود به منابع ذیل:

فکر سلیتسر. روشهای تحقیق در علوم اجتماعی، ترجمه خسرو مهندسی (تهران: دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات، موسسه تحقیقات اجتماعی، ۱۳۴۴).
س. ک. موزر، ج. کالتون. روش تحقیق، ترجمه کاظم ایزدی (تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۶۷).

پرویز تاجداری، روشهای تحقیق (تهران: انتشارات انا، ۱۳۶۹).

Also see Sheldon Goldenberge. " Experiments and Quasi-experiments" in, **Thinking Methodologically**(New York: Harper Collins Publisher, 1992) pp. 267-295.

Louise G. White. " Types of Relationships: Associations and Causality" in, **POLITICAL ANALYSIS: TECHNIQUE AND PRACTICE** (Pacific Grove, California: Brooks/Cole Publishing Company, 1990) pp.33-75.

صلاحیت و مهارت در استفاده از ابزار تحقیق توسط پژوهشگر یکی از پیشنیازهای فوق العاده مهم در فرایند تحقیقات موفق علمی به شمار می رود. ابزار تحقیق رابطه بسیار نزدیکی با یکدیگر داشته و محقق در مواردی مجبور است که از کلیه یا تعدادی از این ابزارها استفاده کند. همان طور که یک صنعتگر بدون ابزار کار قادر نخواهد بود که در صنعتش پیشرفت و موفقیتی حاصل نماید، یک پژوهشگر نیز برای تحقیق الزاماً نیازمند ابزار تحقیق است.

کار برد ابزار تحقیق مباحث جامع و کاملی را شامل می شود که به لحاظ محدودیت موضوعی این مقاله، فقط به دو ابزار مهم آن (اندازه گیری و استفاده از روشهای آماری)، به طور خلاصه اشاره می شود و خواننده را جهت مطالعات عمقی تر به مطالب گسترده و وسیع منابعی که به صورت کتابها و جزوه های راهنما، نقش و وظایف این ابزار را در تحقیقات علمی توصیف و تحلیل نموده است؛ رجوع می دهد. با توجه به مطالب مذکور ابزار تحقیق را می توان به شرح ذیل طبقه بندی نمود:

الف- اندازه گیری

ب- استفاده از روشهای آماری

ج- استفاده صحیح از کتابخانه و آشنایی با روشهای مطالعه^{۵۹}

د- کاربرد کامپیوتر^{۶۰} و دانش زبان خارجی

- ۵۹- جهت آشنایی با روشهای مطالعه و استفاده صحیح از کتابخانه رجوع شود به: بالدریج. ک پ، روشهای مطالعه، ترجمه علی اکبر سیف، چاپ پنجم (تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۷۰).
- کتابخانه ملی ایران، روشهای استفاده از کتابخانه، ویرایش دوم (تهران: مؤلف، ۱۳۶۳).
- نورانی... مرادی، روش استفاده از کتابخانه، ویرایش دوم (تهران، کتابخانه ملی ایران، ۱۳۶۳).
- ۶۰- جهت مطالعه در مورد کاربرد کامپیوتر در تحقیقات علوم اجتماعی رجوع شود به:

Delbert C. Miller, Handbook of Research Design and Social Measurement, 4th Edition (New York: Longman, 1983).

Blalok, Social Statistics SPSS-X.

Mariga Norusis, SPSS-X Introductory Statistic Guid.

الف-اندازه گیری: علی رغم علوم تجربی که دانسته های جمع آوری شده مرتبط با موضوع تحقیق را می توان با وسایل کمی دقیق و علمی اندازه گیری نمود، در تحقیقات علوم اجتماعی اغلب پژوهشگر با مفاهیمی انتزاعی مواجه است که تعیین درجات کمی در آن مشکل است. از طرفی بنا به ضرب المثلی که در حوزه های تحقیقات علوم اجتماعی پژوهشگران به آن استناد می کنند: «اگر وجود داشته باشد، پس قابل اندازه گیری است»،^{۶۱} و به عبارتی آنچه که قابلیت تحقیق را دارد، پس قابلیت اندازه گیری را نیز داراست؛ پژوهشگر با مقیاسهای وسیعی از چه مقدار؟، چه تعداد؟ و یا چه میزان؟ مواجه است که در نهایت این مقیاسها را باید با يك ارزش گذاری وابسته به کمیّت^{۶۲} ارزیابی کند. نکته قابل توجه این است که ارزش گذاری وابسته به کمیّت به معنای ارزش گذاری عددی نیست. اگر چه کمیّت اغلب مترادف با عدد گذاری یا شماره گذاری است، لیکن کمیّت بنا به تعریف لغوی و ریشه ای آن به معنای دانش و آگاهی از پدیده مورد تحقیق است؛ در صورتیکه نسبت عددی یا شماره ای بدین معنی است که دانسته های پدیده مورد تحقیق را با شمارش نشان دهند. بیشتر آنکه دانسته ها در خوشان نیز دارای ویژگیهای اندازه گیری می باشند.^{۶۳} از این رو دانسته های علوم اجتماعی در تحقیقات، جهت اندازه گیری به چهار طبقه دانسته های اسمی،^{۶۴} دانسته های ترتیبی،^{۶۵} دانسته ها فاصله ای^{۶۶} و دانسته های کسری^{۶۷} تقسیم می شوند.

61- If it exists, then it is measurable, see; Leedy, op.cit., p. 33.

62- Quantify.

۶۳- جهت مطالعه بیشتر در نگرشهای کمیّتی در تحقیقات رجوع شود به:

Samuel A. Kirkpatrick. *Quantitative Analysis of Political Data* (Columbus, Ohio: Abell and Howell Company, 1974), pp.1-11.

64- Nominal Data.

65- Ordinal Data.

66- Interval Data.

67- Ratio Data.

در طبقه بندی اسمی، دانسته ها بر اساس نام آنها در گروههای مختلف و کاملاً مجزاً طبقه بندی می شوند. مانند افرادی که متعلق به مذاهب مختلف در دین مبین اسلام بوده و در گروههای مختلف شیعه، حنفی، شافعی، حنبلی و مالکی قرار می گیرند. در این طبقه بندی تقدّم و تأخر مورد نظر نمی باشد. در طبقه بندی ترتیبی، دانسته های تحقیق بر حسب نام و تقدّم و تأخر طبقه بندی می شوند. مانند طبقه بندی افراد بر حسب میزان سواد: بی سواد، ششم ابتدایی، سیکل، دیپلم متوسطه، لیسانس، فوق لیسانس و دکتری.

در طبقه بندی فاصله ای علاوه بر رعایت شرایط طبقه بندی اسمی و ترتیبی فواصل بین گروهها نیز باید اندازه گیری شود. مانند طبقه بندی افراد از نظر میزان درآمد: از صفر تا ۱۰۰۰۰۰۰ ریال، از ۱۰۰۰۰۰۰ تا ۲۰۰۰۰۰۰ ریال، از ۲۰۰۰۰۰۰ تا ۳۰۰۰۰۰۰ ریال، از ۳۰۰۰۰۰۰ تا ۴۰۰۰۰۰۰ ریال و...

در طبقه بندی کسری علاوه بر رعایت تمام شرایط طبقه بندی اسمی و ترتیبی و فاصله ای، تفاوت بین گروههای طبقه بندی شده را نیز می توان به صورت کسری نشان داد. از این نوع طبقه بندی بیشتر در آزمایشات آماری استفاده می شود.^{۶۸}

ب- استفاده از روشهای آماری: آمار صرفاً تجسم فکری دانسته های کمی در یک تحقیق است که به گرد آوری، سازماندهی، توصیف، تحلیل و تفسیر داده های کمی در یک پژوهش می پردازد. به طور کلی، در تحقیقات علمی تفسیر و تحلیل داده ها بدون آشنایی به علم آمار عملی نیست، از این رو آگاهی و استفاده محقق از علم آمار و کاربرد آن در تحقیقات علمی از اهمیت

۶۸- برای مطالعه بیشتر در طبقه بندی دانسته ها در تحقیقات علوم اجتماعی رجوع شود به: نبوی، پیشین، ص ص ۸۴-۷۹.

Also see the Following:

Babbie , " Survey Research Methods" ,op.cit, pp. 302-306.

Kirkpatrick, op.cit. pp.17-79.

W. Phillips Shirely, The Craft of Political Research (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1990) pp. 125-143.

بسیاری برخوردار است. استفاده از علم آمار در تحقیقات، به سه طبقه به شرح ذیل تقسیم می شود:

۱- آمار توصیفی (Descriptive Statistics)

۲- آمار استنباطی (Inferential Statistics)

۳- آمار همبستگی و رگرسیون یا پیش بینی

(Correlation and Regression or Prediction Statistics)

۱- در تحقیقات، آمار توصیفی عموماً جهت سازماندهی و مرتب ساختن اطلاعات اولیه در انواع نمونه های تصادفی یا غیر تصادفی، و توصیف آنها به کار گرفته می شود. در این نوع آمار، از جدولها، توزیعها، میانگین و انحراف معیار، نمودارها، مقیاسهای پیوستگی و مقیاسهای پراکندگی در جهت توصیف دانسته های پژوهش می توان استفاده نمود.^{۶۹}

۲- آمار استنباطی در تحقیقات، جهت «تعمیم دانسته ها، ویژگیها و صفات آنها» به جمعیتهای آزمایشی مانند نمونه گیری تصادفی، نمونه گیری طبقه ای، شاخصهای میانی (میانگین، میانه و نما)، شاخصهای پراکندگی، انحراف متوسط و انحراف معیار، مورد استفاده قرار می گیرد.^{۷۰}

۳- آمار همبستگی و رگرسیون، بر اساس داده ها و دانش قبلی، به پیش بینی صفات یا حالت احتمالی موضوع مورد تحقیق و درجه همبستگی و ارتباط بین متغیرهای مستقل و وابسته می پردازد. عددی را که در نتیجه

۶۹- جهت مطالعه بیشتر در تعریف آمار و انواع آن رجوع شود به:

قاسم افتخاری. «انواع پژوهش آماری» در جزوه روش تحقیق (ب)، (تهران: انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، نیمسال اول سال تحصیلی ۷۲-۷۱) ص ۸۲-۶۵.

۷۰- جهت مطالعه بیشتر در روشهای نمونه گیری و آمار استنباطی در تحقیقات رجوع شود به:

لیسنا ملکمیان و پرویز شیرانی، کاربرد روشهای نمونه گیری در علوم اجتماعی (تهران: شهر چاپ، ۱۳۶۴).

حسن سرابی، مقدمه ای بر نمونه گیری در تحقیق (تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، ۱۳۷۲).

آزمایشهای آماری همبستگی به نست می آید، ضریب همبستگی^{۷۱} می گویند. ضریب همبستگی عددی است بین (-۱) و (+۱). ضریب همبستگی منهای يك (-۱) مبین همبستگی کامل منفی یا معکوس^{۷۲} و ضریب همبستگی باضافه يك (+۱) مبین همبستگی کامل مثبت^{۷۳} بین متغیرهای مستقل و وابسته در فرضیات آزمون شده است. از آزمایشهای آماری همبستگی در داده های اسمی می توان آزمایشهای آماری کای اسکوئر^{۷۴}، کیو^{۷۵} و لم دا^{۷۶} را ذکر کرد. همچنین از آزمایشهای آماری همبستگی برای داده های طبقه ای می توان به آزمایشهای آماری همبستگی رو،^{۷۷} تا^{۷۸} و گاما^{۷۹} اشاره نمود. در همین راستا از آزمایشهای همبستگی برای داده های فاصله ای و نسبی می توان آزمایش آر^{۸۰} را نام برد.^{۸۱}

71- Coefficient of Association or Coefficient of Correlation.

72- Negative or perfect inverse Association/Correlation.

73- perfect positive association/Correlation.

74- Chi-Square Test.

75- Yule's Q.

76- Lamda.

77- Spearman's Rho.

78- Kendalls Tau.

79- Goodman's and kruskal's Gamm.

80- Pearson's R.

۸۱- جهت يك مطالعه عمقی در آزمایشهای آماری همبستگی و رگرسیون رجوع

شود به:

حسن محمدی نژاد، روشهای تحقیق و آمار در علوم سیاسی و جامعه

شناسی (تهران، موسسه عالی علوم سیاسی و امور حزبی، ۱۳۵۴) صص ۳۷۱-۳۱۱.

تاجداری، «رگرسیون و پیش بینی، همبستگی و رگرسیون خطی»، پیشین،

صص ۴۴۶-۲۸۵.

Also see: Jarol B. Manheim and Richard C. Rich, "Analyzing the Data", in, Empirical Political Analysis: Research Methods in Political Science (New York: Longman, 1986) pp. 237-297.

ج- طرح پژوهش چیست؟

پژوهش فرایندی است که باید از قبل طراحی، بازرسی و مورد تأیید دیگران «کمیته اعطاء تحقیق» قرار گیرد. این طرح از قبل تعیین شده را اصطلاحاً «طرح پژوهش یا تحقیق»^{۸۲} می نامند. طرح پژوهش، استراتژی و برنامه ریزی یک تحقیق است که با توجه به اجزای متشکله آن (روش علمی، روش تحقیق و ابزار تحقیق)، به صورت طرح ارائه می شود و پس از تصویب «کمیته اعطاء تحقیق»، متعاقباً فصل اول رساله، پایان نامه یا گزارش تحقیق را تشکیل می دهد. این طرح در کمترین وقت ممکن زوایای ساختاری و عملکردی پژوهش را به خواننده معرفی می کند.

ضرورت ارائه طرح پژوهش برای انجام یک تحقیق را می توان همانند ضرورت ارائه نقشه ساختمان برای احداث بنا دانست. همان طوری که بدون ارائه طرح اجرای ساختمان و صرفاً با حفر زمین به عنوان زیربنا و پی، نمی توان ساختن یک بنا را عملی نمود، در تحقیقات علوم انسانی نیز ارائه طرح پژوهش از ضروریات یک تحقیق علمی به شمار می آید. به طوری که عنوان «کلید جادویی»^{۸۳} به طرح پژوهش نسبت داده شده است، زیرا می تواند تمام درها را به روی محقق گشوده و او را به کلیه زوایای تحقیق هدایت و انجام آن را عملی سازد.

در مؤسسات آکادمیک نگارش رساله یا پایان نامه فارغ التحصیلی پس از ارائه طرح پژوهش به کمیته شورای تحصیلات تکمیلی و تأیید آن توسط شورا قابل اجراء است. لیکن، متأسفانه مشاهده می شود که کاندیداهای فارغ التحصیلی، طرح پژوهش را جدی تلقی ننموده و به آن با «دید تشریفاتی» می نگرند؛ بعضاً نیز با ارائه چند صفحه انشاء نگاری و ذکر منابعی که احتمالاً در طول تحقیق مورد استفاده قرار نخواهد گرفت، به تدوین «فهرست مطالب فرضی»، گسترده و متفرق می پردازند که در نهایت آنها را با کاری سنگین، طاقت فرسا و مشکلات عدیده مواجه خواهد نمود و عموماً به عرضه تحقیقی ناموفق و «مطالعاتی» منجر خواهد شد. در همین راستا،

پژوهشگرانی که برای دانشگاهها یا مؤسسات تحقیقاتی دولتی یا خصوصی تحقیق می نمایند، از قاعده ارائه طرح پژوهش مستثنی نبوده و «کمیتة اعطای تحقیق» تنها پس از بررسی طرح پژوهش و مطابقت آن با استانداردهای تحقیق علمی، امکان انجام آن را در ازاء کمک هزینه تحقیق، تضمین می نمایند.

از موانع بزرگی که در راه اجرای تحقیقات علمی موفق به چشم می خورد، ابهامات، تعبیرات گوناگون و عدم تمایز بین «طرح پژوهش» و «روش پژوهش» است. همان گونه که قبلاً عنوان شد، طرح پژوهش يك استراتژی و برنامه ریزی از اجزای متشکله تحقیق است که به صورت طرح ارائه می شود، در حالیکه روش تحقیق نحوه نگرش به دانسته های تحقیق با توجه به موضوع تحقیق و سایر مشخصه های آن است و عموماً به صورت يك عنوان فرعی در طرح پژوهش مطرح می شود. برای مثال فصلنامه سیاست علمی و پژوهشی در مقاله ای تحت عنوان «راهبری در طرحهای تحقیقاتی»، به انواع مختلف طرحهای تحقیقاتی: «اکتشافی، توصیفی، استنباطی، آزمایشی و مبتنی بر اطلاعات قبلی، تاریخی و ...»^{۸۴} اشاره دارد. در حالیکه تمام طرحهای تحقیقاتی همانند خود تحقیق، بنیادی و یا کاربردی بوده، و مواردی که در طبقه بندی بالا آمده است، صرفاً روشهای تحقیق است نه طرحهای تحقیقاتی، که درک آن برای خواننده گمراه کننده است.

کرت هال در «چگونگی آماده سازی طرح پژوهش»، پرسشهایی را که محقق در ارائه طرح پژوهش می باید به آنها پاسخ دهد، به شرح ذیل عنوان می نماید:

آیا مطالب طرح پژوهش به روش علمی تدوین شده و به طور سیستماتیک با یکدیگر مرتبط است؟ (روش علمی)

آیا طرح پژوهش با توجه به اهداف تحقق طراحی شده است؟ (روش

تحقیق)

۸۴- محمد رضا حمیدزاده، «راهبری در طرحهای تحقیقاتی»، فصلنامه سیاست

علمی و پژوهشی، شماره ۴ (بهار- ۱۳۷۲)، صص ۱۶-۱۵.

آیا طرح پژوهش دقیقاً منعکس کننده تواناییهای محقق است؟^{۸۵} (قابلیت استفاده محقق از ابزار تحقیق)

با توجه به اهمیت پرسشهای بالا در ارائه طرحهای تحقیق موفق، آلن در یک بررسی مقایسه ای تحت عنوان «چرا طرحهای پژوهشی تصویب نمی شوند؟»، با مطالعه ۶۰۵ طرح پژوهشی تأیید نشده؛ نتیجه می گیرد که ۷۳ درصد از این طرحهای تحقیقاتی به لحاظ عدم رعایت فرایند تحقیق (روش علمی) با شکست مواجه شده و تنها ۱۰ درصد از آنها به لحاظ محدودیتهای بودجه به تصویب نرسیده اند.^{۸۶} از این رو با توجه به اهمیت تبیین و تشریح فرایند پژوهش در تحقیقات علمی، در ادامه بحث به مراحل عملی تهیه و تدوین طرح پژوهش می پردازیم.

مراحل عملی تهیه و تدوین طرح پژوهش در فرایند تحقیقات علوم انسانی: طرح پژوهش عموماً با صفحه عنوان (موضوع طرح پژوهش: ...)، سایر مشخصات مربوط به پژوهش و محقق، با ذکر تاریخ تهیه آن همراه است. عموماً طرح پژوهش در دو فهرست مطالب کاملاً مجزا ارائه می شود. الف- «فهرست مطالب طرح پژوهش» که در ابتدای طرح، بعد از پیشگفتار قرار می گیرد. ب- «فهرست مطالب پژوهش» که در انتهای طرح پژوهش، قبل از کتابنامه می آید. فهرست اخیر با توجه به موضوع، تز و فرضیات طرح پژوهش؛ پس از تعاریف عملی^{۸۷} متغیرهای مستقل و وابسته، و تعیین شاخصها؛ عناوین فصول و بحثهای اصلی و فرعی تحقیق را تشکیل می دهد. بنابراین، فهرست مطالب تحقیق، فرضی یا تصویری نبوده، بلکه با یک چارچوب مشخص و از قبل تعیین شده که از تعاریف عملی استنتاج گردیده است؛ همراه است.

85- David R. Krathwohl, How To Prepare a Research Proposal: suggestions For Those Seeking funds For behavioral science Research (Syracuse, New York: Syracuse University Bookstore, 1977), P.5.

86- Ibid, p. 59.

فهرست مطالب طرح پژوهش^{۸۸}

عنوان	صفحه
بیان موضوع طرح پژوهش	
ویژگیهای انتخاب موضوع پژوهش	
طرح مسئله پژوهش	
مرور در سابقه موضوع پژوهش	
اهداف موضوع طرح پژوهش	
محدودیت‌های موضوع طرح پژوهش	
تز موضوع طرح پژوهش	
روش جمع آوری دانسته‌ها	
فرض یا فرضیات موضوع طرح پژوهش	
تعاریف عملی و نحوه آزمون فرضیه	
فهرست مطالب تحقیق	
فهرست منابع و مآخذ دست اول اصیل	
بیان موضوع طرح پژوهش: يك تحقیق علمی حداقل با دو پدیده A و B و به صورت يك پرسش که ذهن پژوهشگر را به خود مشغول داشته است، شروع می‌شود. به طوری که پدیده A متغیر مستقل و پدیده B متغیر وابسته موضوع طرح پژوهش بوده و پژوهشگر عموماً در جستجوی تعیین رابطه، علت، نقش یا تأثیر متغیر مستقل A بر متغیر وابسته B است، مانند دو مفهوم ایدئولوژی و احزاب سیاسی. از سویی، از آنجا که در عناوین تک پدیده ای نمی‌توان رابطه، علت یا تأثیر متغیر مستقل را بر متغیر وابسته تعیین نمود، لذا این عناوین، صرفاً مطالعاتی بوده و کفایت کار تحقیق را نمی‌کنند. مانند: ایدئولوژی چیست؟ یا احزاب سیاسی چیست؟	

87- Operational Defintion.

۸۸- فهرست موضوع طرح پژوهش در قالب فهرست مطالب فوق الذکر، بعضاً با تغییرات جزئی در ترتیب عناوین (تقدم و تأخر عناوین) توسط پژوهشگران ارائه می‌شود.

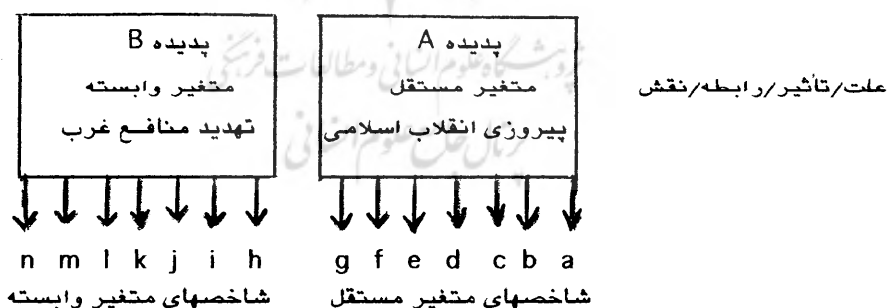
نادری و سیف نراقی ویژگیهای بیان موضوع تحقیق را به شرح ذیل عنوان می کنند:

«۱- موضوع تحقیق باید شامل توضیح واضح و روشنی از آنچه که پژوهشگر واقعاً قصد تعیین آن را دارد، باشد.

۲- موضوع تحقیق باید دامنه ای محدود داشته باشد و تا آنجا که ممکن است، فقط یک مسئله یا مشکل را به عنوان موضوع تحقیق مطرح کند.»^{۸۹}
 برای بیان موضوع طرح پژوهش، به فرمول ذیل و مثالهای مرتبط با آن توجه کنید:

بیان موضوع پژوهش: علت/تأثیر/رابطه یا نقش پدیده A... بر پدیده B...

علت/تأثیر/رابطه/نقش اشاعه انقلاب اسلامی جنگ تحمیلی
 علت/تأثیر/رابطه/نقش روحانیت پیروزی انقلاب اسلامی

ویژگیهای انتخاب موضوع پژوهش: در مواردی که انتخاب موضوع پژوهش به عهده محقق است؛ موضوع انتخابی باید علاوه بر تمایل و علاقه شخص محقق، برای خوانندگان آن نیز جالب و پرجاذبه باشد. از این رو انتظار می رود که پژوهشگر علت انتخاب موضوع را با توجه به اهمیت آن از نقطه نظر خود و خواننده توجیه نماید. ویژگیهای انتخاب موضوع پژوهش عبارتند از:

الف- موضوع انتخابی باید دارای منابع قابل ملاحظه، اصیل و قابل

سترسی باشد. بار ارزشی يك تحقیق علمی موفق را با منابع و مأخذ جدید، متعدد و مختلف آن ارزیابی می کنند.

ب- موضوع انتخابی را محقق باید با متخصصین مربوط مشاوره و ارزیابی کند.

ج- تأکید پژوهشگر بر عینیت و احترام از ذهنیت از مبانی اساسی انتخاب موضوع پژوهش به روش علمی است.

طرح مسئله پژوهش: پژوهش فرایندی است که همواره با طرح مسئله یا پرسشی که ذهن پژوهشگر را به خود مشغول داشته است، آغاز می شود و هدف آن کشف واقعیات و تبیین و تشریح پرسش عنوان شده به روش علمی است. در يك پژوهش، عموماً پرسشها در ارتباط با تعیین رابطه، نقش، تأثیر یا علت، میان حداقل دو پدیده مستقل و وابسته و متغیرهای آنها است که می توانند عناصری از پدیده های مستقل و وابسته باشند؛ مانند: نقش پدیده A بر پدیده B چیست؟ یا اینکه، آیا پدیده A با پدیده B رابطه دارد؟^{۹۰}

هومن ویژگیهای مسئله پژوهش را به شرح ذیل توصیف می نماید:

- ۱- باید رابطه بین دو یا چند متغیر را مورد پرسش قرار دهد.
- ۲- باید روشن و بدون ابهام باشد و معمولاً به صورت يك پرسش بیان شود.
- ۳- باید از طریق روشهای تجربی قابل آزمایش باشد.
- ۴- نباید نشاندهنده يك موضوع اخلاقی باشد، یا مسائل اخلاقی تولید کند.
- ۵- دامنه آن باید محدود باشد.^{۹۱}

با توجه به مثالهای بیان موضوع طرح پژوهش در صفحات قبل، طرح مسئله یا پرسشهای آن به شرح ذیل می باشند:

تأثیر/ رابطه پیروزی انقلاب اسلامی با تهدید منافع غرب چیست؟

نقش/ رابطه اشاعه انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی چیست؟

۹۰- برای مطالعه بیشتر در تعریف مسئله پژوهش رجوع شود به:

نبوی، پیشین، ص ۳۶-۲۲.

۹۱- هومن. پیشین، ص ۳۳.

نقش/ تأثیر روحانیت بر پیروزی انقلاب اسلامی چیست؟

علت/ رابطه تهدید منافع حیاتی امریکا با جنگ خلیج فارس چیست؟

مرور در سابقه موضوع پژوهش: بررسی و مطالعه دقیق در سابقه موضوع تحقیق و

موضوعات مشابه، نگرشهای مختلف و گوناگونی را برای پژوهشگر مطرح می سازد که متعاقباً می توانند به طرح سؤالات یا ارائه فرضیاتی از جانب محقق بینجامند. همچنین مرور در سابقه تحقیق، خواننده را با نوشته های دیگر آشنا می سازد که می تواند مبنایی برای ارزیابی پژوهش توسط خواننده باشد. نکته قابل تأمل این است که محقق در سابقه تحقیق، نباید صرفاً به ذکر نقل قولهای مستقیم یا غیر مستقیم اکتفا کند، بلکه باید با تحلیلی دقیق به بررسی کیفی و کمی و کاستیهای ادبیات موجود بپردازد و با توجه به فرایند روش علمی ابعاد نظری، فرضیات ارائه شده و نحوه آزمون آن را تحلیل کند.

اهداف موضوع طرح پژوهش: اهداف پژوهش را می توان به اهداف کلی پژوهش

که در واقع موضوع طرح پژوهش است؛ و اهداف ویژه که از اهداف کلی استنتاج می شوند؛ و یا رفع کاستیهای موجود در تحقیقات قبلی که توسط محقق شناسایی شده اند، عنوان نمود.

محدودیهای موضوع طرح پژوهش: به طور کلی پژوهشگر در انجام تحقیقات علمی

با دو نوع محدودیت مواجه است:

الف- محدودیتهایی که در اختیار پژوهشگر است، مانند مشخص نمودن

حدود و نقطه تمرکز (وسعت، دامنه و حد تحقیق) و انتخاب تعداد نمونه ها.

ب- محدودیتهایی که کنترل آن از عهده پژوهشگر خارج است، مانند

محدودیهای موجود در انتخاب ماهیت نمونه ها و عدم کنترل و شناسایی

کلیه متغیرهای دخیل.^{۹۲}

۹۲- عدم کنترل و شناسایی کلیه متغیرهای دخیل توسط پژوهشگر، می تواند

موجبات محدودیت در ارائه فرضیات جانبی را فراهم آورد. از این رو می توان لزوم

تأکید بر تحقیقات عمقی و ارائه و آزمون فرضیات «تک وضعیتی سه حالتی»، مثبت و معکوس و پوچ را در تحقیقات علمی توجیه نمود. جهت مطالعه بیشتر در موضوع

محدودیهای طرح پژوهش رجوع شود به:

نادری و سیف نراقی، پیشین، ص ص ۵۴-۵۳.

تذ موضوع طرح پژوهش: اگرچه تز^{۹۳} با عناوین مختلفی مانند ایده اصلی، بیان موضوع طرح تحقیق، اهداف تحت کنترل یا ایده مرکزی تعریف می شود، لیکن پژوهشگران از واژه تز به طور گسترده ای استفاده می کنند. ارائه تز در طرح پژوهش از این رو حائز اهمیت است که اغلب مشاهده می شود که پژوهشگر موضوع تحقیق را انتخاب نموده، لیکن به لحاظ گستردگی موضوع طرح تحقیق، از تنظیم آن به گونه ای علمی عاجز است.

لستر در «طرز نگارش مقاله تحقیقی: یک راهنمای کامل»، با طرح مسئله تصمیمات کندی و بحران موشکی کوبا، استدلال می کند که اگر محقق بخواهد این موضوع را تحقیق نماید، به لحاظ گستردگی و وسعت موضوع تحقیق، باید کلیه متغیرهای دخیل در این موضوع را که می تواند شامل اقدامات کاسترو، تصمیمات خروشچف، محاصره دریایی کوبا، رقابت تسلیحاتی آمریکا و شوروی، نقش بروکراسی آمریکا بر تصمیمات کندی و ... باشد، مورد شناسایی و تحلیل دقیق قرار دهد.^{۹۴} به طوری که اجباراً محقق با یک سری فرضیات جانبی که شناسایی و تدوین تمام آنها غیر ممکن است؛ مواجه خواهد شد. از طرفی همان طور که قبلاً اشاره شد، یکی از محدودیتهای تحقیق که خارج از کنترل پژوهشگر است، تعیین و شناسایی کلیه متغیرهای دخیل در موضوع تحقیق است؛^{۹۵} که عملاً ارائه فرضیات جانبی را در تحقیق با مشکل مواجه نموده و انجام دادن تحقیق را غیرعملی و طاقت فرسا می سازد. از این رو لستر پیشنهاد می نماید که محقق با ارائه تز، موضوع تحقیق را به طور عمقی^{۹۶} محدود نماید؛^{۹۷} و با تدوین فرضیات تک وضعیتیتی سه حالتی (مثبت، معکوس و پوچ)، فقط در جهت «آزمون» فرضیات ارائه شده کوشش نماید.

93- Thesis.

94- James D. Lester, *Writing Research Papers: A Completed Guide* (Glenview, Illinois: Scott/FORESMAN and Company, 1971) P.8.

۹۵- نادری و سیف نراقی، پیشین، ص ۵۴.

96- In depth.

97- Lester, op. cit.

بیشتر آنکه ارائه فرضیات جانبی، تمایل محقق را به اثبات فرضیه مورد نظر پژوهشگر که خود عاملی در جهت تشدید ذهنی گرایمی محقق و عدم پرداختن به عینیت در تحقیق است، باعث می شود. از این رو می توان اثبات فرضیه توسط محقق را از طریق رد فرضیات جانبی یکی از معایب تدوین فرضیات جانبی قلمداد کرد. نادری و سیف نراقی تأکید بر «آزمون» فرضیات، نه اثبات آنها را چنین تعبیر می کنند: «محقق مؤمن و متعهد در تمام تحقیق به فکر آزمون فرضیه خود است، نه اثبات آن».^{۹۸}

لستر پس از این توضیحات، تز موضوع تحقیق «کندی و بحران موشکی کوبا» را جهت فرضیات به شرح ذیل ارائه می دهد:

«تصمیمات کندی در بحران کوبا، مبتنی بر حفظ منافع حیاتی امریکا بدون تهدید يك جنگ هسته ای بود».^{۹۹} به طوری که می توان با دو متغیر «تهدید منافع حیاتی امریکا» و «جنگ هسته ای» فرضیات تک وضعیتی سه حالتی زیر را ارائه داد:

فرضیه مثبت: تهدید منافع حیاتی امریکا با خطر تهدید جنگ هسته ای رابطه مستقیم دارد.

فرضیه معکوس: تهدید منافع حیاتی امریکا با خطر تهدید جنگ هسته ای رابطه معکوس دارد.

فرضیه پوچ: تهدید منافع حیاتی امریکا با خطر تهدید جنگ هسته ای رابطه ندارد.

فرضیات فوق با توجه به متغیرهای مستقل و وابسته و داده های گردآوری شده، به طور عینی توسط پژوهشگر آزمون خواهند شد. از طرفی در مواردی که موضوع تحقیق به اندازه مطلوب محدود باشد، می توان از ارائه تز در طرح تحقیق صرف نظر کرد. رابرت راس در «مقدمه ای بر پژوهش» تأیید می کند که در مواردی که تز به طور تلویحی در موضوع تحقیق آمده است، ذکر

۹۸- نادری و سیف زاده نراقی، پیشین، ص ۸۷.

آن در طرح تحقیق الزامی نیست.^{۱۰۰}

ویژگیهای تدوین تز عبارتند از:

الف- تز ایده ای است تحت کنترل که پژوهشگر با توجه به دانسته ها و منابع، از موضوع طرح پژوهش استنتاج می کند.

ب- تز باید به صورت صریح و روشن بیان شود.

ج- در تز از مثالها یا نقل قولها استفاده نمی شود.

د- تز شامل یک جمله خبری قابل بررسی با توجه به موضوع طرح تحقیق

است.

ه- ارائه تز به تدوین رئوس مطالب یا سر فصلها و بخشها در فهرست

مطالب تحقیق کمک می کند.

ط - تز در قسمت متغیر وابسته مسئله را عنوان می کند و در قسمت

متغیر مستقل حل آن را.^{۱۰۱}

روش جمع آوری دانسته ها: روش جمع آوری دانسته ها به موضوع تحقیق بستگی

دارد. با توجه به موضوع پژوهش جمع آوری دانسته ها از روش کتابخانه،

مشاهده، مصاحبه، پرسشنامه و یا تجزیه و تحلیل محتوی (تجزیه و تحلیل

کیفی، تجزیه تحلیل تکرر، تجزیه و تحلیل ارتباطی و تجزیه و تحلیل شدت)

انجام می گیرد.^{۱۰۲}

فرض یا فرضیات موضوع طرح پژوهش: همان طوری که قبلاً نیز اشاره شد، از مراحل

عمده و اصلی در روش علمی ارائه فرضیات و آزمون آنها است. از این رو

100- Robert Ross, Research: An Introduction. (New York: Barnesand Noble Books, 1974) p. 85.

۱۰۱- جهت مطالعه بیشتر در ویژگیهای تز رجوع شود به: Ross, op.cit.

۱۰۲- برای مطالعه در روشهای جمع آوری دانسته ها رجوع شود به:

نبوی، پیشین، ص ص ۹۰-۱۵۰.

نادری و سیف نراقی، پیشین، ص ص ۱۹۱-۱۷۱.

همچنین برای مطالعه در تجزیه و تحلیل محتوی رجوع شود به:

محمدی نژاد، پیشین، ص ص ۱۶۱-۱۲۵.

پژوهشگر موظف است که در طرح پژوهش نسبت به نتایج احتمالی تحقیق یک یا چند فرضیهٔ احتمالی ارائه نماید. ارائه فرضیه مسیر تحقیق را مشخص نموده و پژوهشگر را از پراکنده گویی و انحراف در جریان تحقیق مصون می‌دارد. به عبارت دیگر فرضیه به تحقیق جهت داده و پژوهشگر را در مسیر آن برای حل مسئله تحقیق کمک می‌نماید.

تدوین فرضیه از مراحل مهم و حیاتی پژوهش محسوب می‌شود. فرضیه روابط احتمالی بین متغیرهای مستقل و وابسته را در پدیده‌های موضوع مورد پژوهش تعیین نموده و محقق را به مرحله ارائه تئوری هدایت می‌کند. نادری و سیف نراقی ترکیب و ساختمان یک بیانیه فرضی را بدین گونه ارائه می‌دهند: «اگر چنین و چنین رخ دهد، چنان و چنان نتیجه خواهد شد». ۱۰۲ از طرفی هومن در چگونگی تشکیل فرضیه‌ها عنوان می‌دارد:

«باد بر بست داشتن یک مساله مانند «آیا A با B ارتباط دارد؟ معمولاً سه

نوع فرضیه می‌توان ساخت:

۱- بلی هر گاه A افزایش یابد، B نیز افزایش می‌یابد.

۲- بلی هر گاه A افزایش یابد، B کاهش می‌یابد.

۳- نه، بین A و B رابطه‌ای وجود ندارد». ۱۰۴

با توجه به فرمول کلی «اگر...A... پس B...» (If A... Then B...)، ۱۰۵ مثال زیر

فرضیات مثبت، معکوس و پوچ را به شرح ذیل ارائه می‌دهد:

موضوع طرح پژوهش: رابطه پدیده A... با پدیده B....

تذ موضوع طرح پژوهش: بررسی رابطه پدیده A... با پدیده B... در

وضعیت خاص.

فرضیه مثبت: وقتی تغییرات ارزشی متغیر مستقل افزایش یابد، آنگاه

۱۰۲- نادری و سیف نراقی، پیشین، ص ۳۵.

۱۰۴- هومن، پیشین، ص ص ۴۱-۴۰.

105- Robert T. Holt and John E. Turner, eds, *The Methodology of Comparative Research* (New York: The Free Press, 1970) p. 6.

Also see, Eugene Meehan, *The Theory and Method of Political Analysis* (Homewood: Dorsey Press, 1965) pp.91-93.

تغییرات ارزشی متغیر وابسته نیز افزایش می یابد. اگر پدیده A... افزایش یابد، پس پدیده B... نیز افزایش خواهد یافت.

فرضیه معکوس: وقتی تغییرات ارزشی متغیر مستقل افزایش یابد، تغییرات ارزشی متغیر وابسته کاهش خواهد یافت. اگر پدیده A... افزایش یابد، پدیده B... کاهش خواهد یافت.

فرضیه پوچ: تغییرات ارزشی متغیر مستقل با تغییرات ارزشی متغیر وابسته ارتباطی ندارد. بین تغییرات ارزشی پدیده A... و تغییرات ارزشی پدیده B... ارتباطی وجود ندارد.

از طرفی فرضیه دارای ویژگیهایی است که باید از جانب پژوهشگر رعایت شود. هومن ویژگیهای تدوین فرضیه را به شرح ذیل بیان می کند:

- ۱- باید رابطه بین دو یا چند متغیر را پیش بینی کند.
- ۲- باید روشن و بدون ابهام و به صورت يك جمله خبری (declarative) بیان شود.
- ۳- باید دارای استنتاجهای ضمنی و روشنی برای آزمون روابط بین متغیرها باشد.
- ۴- باید آزمون پذیر باشد، یعنی بتوان آن را بر پایه داده های گردآوری شده آزمود.^{۱۰۶}

تعاریف عملی و آزمون فرضیه: تعریف عملیاتی پویشی است که طی آن پژوهشگر بر اساس مشاهدات تجربی، مفاهیم انتزاعی^{۱۰۷} را به مفاهیم انضمامی^{۱۰۸} تبدیل می کند. تعریف عملی در طرح تحقیق شامل تعیین متغیرهای مستقل و وابسته، تعبیر و تفسیر این متغیرها به صورت نقل قولهای مستقیم از منابع معتبر و اصیل، تعیین شاخصها و معرفهای کمیتی از این متغیرها جهت طبقه بندی و مقایسه بر اساس تشابه ها و تضادها، و تعیین روندی جهت آزمون فرضیات است.^{۱۰۹}

۱۰۶- هومن، پیشین، ص ۳۹.

همچنین رجوع شود به: نبوی، پیشین، ص ص ۷۹-۷۶.

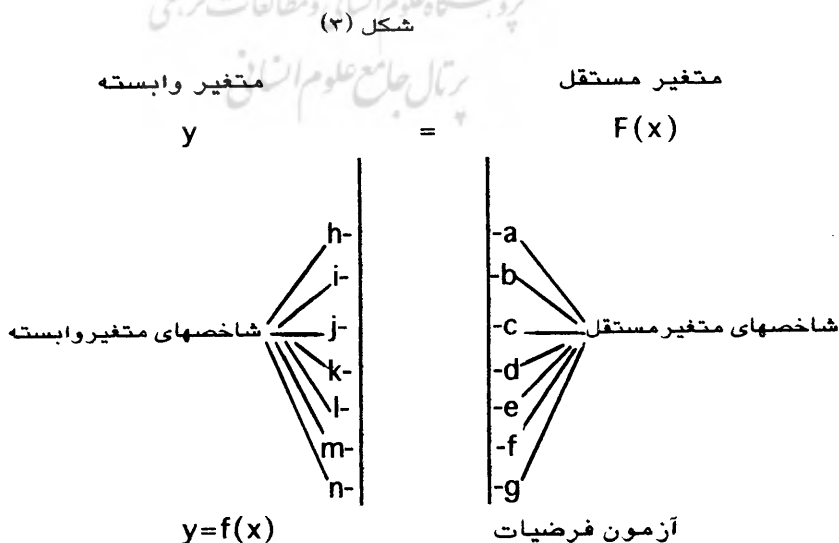
107-Abstract Concepts.

108-Concrete Concept.

109-For further study see: Bobbie, survey Research Methods,op.cit,p34.

تعاریف عملی در حقیقت قسمت اصلی طرح پژوهش و کالبد پژوهش را تشکیل می دهند. بیکر تعاریف عملی را پیچ و مهره پژوهش می داند.^{۱۱۰} واقع تعاریف عملی، فهرست مطالب پژوهش است که نهایتاً به صورت فصول و بخشهای اصلی و فرعی درمی آید و محقق با تجزیه و تحلیل و تفسیر این فصول به یافته های تحقیق جهت تبیین و تشریح نرسد می یابد.

فهرست مطالب تحقیق: فهرست مطالب تحقیق در طرح پژوهش، برای آگاهی خواننده از تمام مطالب پژوهش است. پژوهشگر موظف است که در فهرست مطالب، از متغیرهای مستقل و وابسته موضوع پژوهش به عنوان فصول اصلی تحقیق، و از تعاریف عملی این متغیرها و شاخصهای استنتاجی به عنوان بخشهای اصلی و فرعی فصول تحقیق استفاده کند. بنابراین ملاحظه می شود که عناوین فهرست مطالب پژوهش، فرضی و خیالی نبوده و عیناً از موضوع تحقیق، تز و فرضیات طرح پژوهش استخراج می شوند. شکل (۲) شمای کلی تعریف عملیاتی و استفاده از آن در تدوین فهرست مطالب تحقیق را نشان می دهد:

110- For a complete detail on the subject of operational definition see:

Therese L. Baker, *Doing Social Research* (New York: McGraw. Hill book Company, 1988) pp.110-136.

فهرست مطالب تحقیق:

فصل اول: طرح پژوهش

فصل دوم: متغیر مستقل (x)

بخش ۱. a

بخش ۲. b

بخش ۳. c

بخش ۴. d

بخش ۵. e

بخش ۶. f

بخش ۷. g

فصل سوم: متغیر وابسته (y)

بخش ۱. h

بخش ۲. i

بخش ۳. c

بخش ۴. k

بخش ۵. l

بخش ۶. m

بخش ۷. n

فصل چهارم: آزمون فرضیات

فصل پنجم: تجزیه و تحلیل و نتیجه گیری

فهرست منابع و مآخذ

فهرست منابع و مآخذ دست اول و اصیل: برای رعایت حقوق نویسندگان و بالا بردن

سطح علمی تحقیق و همچنین تسهیل در امر مراجعه خوانندگان به منابع و

مآخذ تحقیق، تدوین فهرست منابع و مآخذ به ترتیب الفبایی الزامی است.

فرم اشتراك مجله دانشكده حقوق و علوم سياسي دانشگاه تهران

حق اشتراك سالانه (۴ شماره):

۱۴۰۰۰ ریال

مؤسسات

۱۱۰۰۰ ریال

اشخاص

اساتید، دانشجویان، طلاب با معرفی نامه معتبر ۷۰۰۰ ریال

لطفاً مبلغ فوق را به حساب شماره ۱۹۴.۸۱۴۰ بانک تجارت تهران - شعبه اردیبهشت (کد ۱۸۷). بنام دانشكده حقوق و علوم سياسي و اریز و اصل فیش بانکی را به همراه فرم اشتراك به نشانی تهران - صندوق پستی شماره ۱۴۱۵۵-۶۴۴۸ - دفتر معاونت پژوهشی ارسال فرمایند.

تلفن ۶۴.۱۲۲۰

فاکس ۶۴.۹۵۹۵

فرم اشتراك مجله دانشكده حقوق و علوم سياسي

نام..... نام خانوادگی..... شغل.....
تحصیلات..... تاریخ شروع اشتراك.....
از شماره..... نشانی کامل.....
کد پستی..... صندوق پستی.....
تلفن.....

امضاء

تذکر: متقاضیان دریافت شماره های (۲۴ الی ۲۹) با واریز کردن مبلغ

۱۵۰۰ ریال برای هر شماره ، شماره ۲۹ مبلغ ۲۰۰۰ ریال شماره ۲۰ مبلغ ۲۵۰۰

ریال می توانند اقدام کنند.